

УДК 159.964

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РЕФЛЕКСИВНОГО МИСЛЕННЯ ОСОБИ У ПРОЦЕСІ ГЛИБИННОЇ ПСИХОКОРЕКЦІЇ

Дметерко Н.В.

Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»

У статті представлено вивчення психологічних особливостей розвитку рефлексивного мислення в процесі глибокої психокорекції за методом активного соціально-психологічного пізнання (АСПП). Одним із центральних при дослідженні рефлексивного мислення є положення про цілісність психіки в єдності і автономії сфер свідомого і несвідомого. Розвиток рефлексивного мислення розглянуто у взаємозв'язку із самопізнанням, передумовою якого є візуалізована репрезентація. Зміст статті розкриває зв'язок рефлексивного мислення з психологічними захистами в їх системній організації (базальними і ситуативними). Цей зв'язок полягає в існуванні залежності розвитку рефлексивного мислення від пізнання базальної форми захисту.

Ключові слова: рефлексивне мислення, психологічні захисти, ситуативні і базальні захисти, глибока психокорекція, візуалізована репрезентація.

Постановка проблеми. Реформування системи вищої освіти передбачає оптимізацію методів професійної підготовки майбутніх фахівців в галузі психології. Особливого значення при цьому набуває розвиток їх рефлексивного мислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади досліджень рефлексивного мислення розроблялись у працях Н. Алексєєва, В. Давидова, А. Зака, А. Карпова, Ж. Піаже, І. Семенова, С. Степанова, Г. Щедровицького та ін. Рефлексивне мислення характеризується гнучкістю переосмислення та перетворення існуючих утворень власної психіки, сформованих способів дій. Сутнісною характеристикою рефлексивного мислення є зверненість на ті сторони власної психіки, що перебували поза усвідомленням [7; 8]. Методологія діяльнісного підходу, який тривалий час був одним із основних в радянській та пострадянській психології, визначила напрям досліджень рефлексивного мислення. Розвиток рефлексивного мислення розглядають через призму діяльності із розв'язання проблемно-конфліктних ситуацій [1; 3; 7; 8; 10].

При дослідженні рефлексивного мислення на периферії уваги дослідників залишився феномен цілісної психіки в єдності сфер свідомого і несвідомого, а отже і механізми, які визначають взаємозв'язки між ними, як то психологічні захисти, витіснення, опори. Враховуючи наукові здобутки психодинамічного підходу, що розвивається у дослідженнях академіка НАПН України Т. Яценко [11; 12] та її послідовників, рефлексивне мислення не може розглядатись поза самопізнання та глибоко-психологічного пізнання. Можливість останнього забезпечує глибока психокорекція за методом активного соціально-психологічного пізнання (АСПП).

Мета статті – дослідити психологічні особливості розвитку рефлексивного мислення в ході глибокої психокорекції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Узагальнення наукових джерел дозволяє уточнити категорію «рефлексивне мислення». Рефлексивне мислення це вид мислення, який характеризується рефлексією власних форм, осмисленням відповідності процесу роз-

мірковування умовам проблемної ситуації, на розв'язання якої він спрямований.

Одним із центральних при дослідженні рефлексивного мислення, що презентовано у цій статті, є положення про цілісність психіки в єдності і автономії сфер свідомого і несвідомого, яке розробляється в психодинамічній теорії Т. Яценко. Розроблена в межах названої теорії «Модель внутрішньої динаміки психіки» ілюструє цілісний погляд на внутрішню динаміку психічного в його суперечливій сутності та єдності свідомого та несвідомого [11; 12].

Свідоме і несвідоме психічне є рівноправними сферами психіки за змістовними, ціннісними та активно-дієвими параметрами. Несвідомі психічні процеси мають не менш багатий зміст і не менш значущу цінність, ніж свідомі процеси. Відмінність несвідомого від свідомого полягає лише в формі своєї представленості для суб'єкта, способами функціонування та формою об'єктивації [4; 9; 11; 12].

Однією із функціональних особливостей несвідомого є те, що безпосереднє пізнання змісту цієї сфери психіки унеможливлено внаслідок дії психологічних захистів, різновидами яких є витіснення та опір.

Витіснення, що є процесом «відсторонення від свідомості та утримання поза нею психічних змістів, один із механізмів захисту людини від конфліктів, що розігруються в глибинах її психіки» [6, с. 110], визначає порушення інформаційного обміну між сферами свідомого і несвідомого шляхом усунення зі свідомості уявлень несумісних із «образом Я» людини. Внаслідок чого певний психічний зміст є недоступним для безпосередньої рефлексії особи. Процес витіснення в динамічному розумінні передбачає існування психічної сили – опору, яка блокує повернення витісненого змісту до свідомості, що унеможливорює самостійне осмислення його суб'єктом без професійної допомоги фахівця. З огляду на вищезазначені механізми пізнання цілісної психіки є опосередкованим і непрямолінійним, на основі об'єктивації, вияву психічного змісту назовні. Засобами представлення внутрішнього (психічного) змісту у зовнішніх (матеріалізованих) формах є візуалізовані репрезентанти.

Поняття «репрезентація» має міждисциплінарний статус і використовується в різних науках (філософії, соціології, психолінгвістиці, психології та ін.). У загальному вигляді репрезентацію визначають як «представлення одного в іншому і через посередництво іншого» [5].

У глибинному пізнанні, яке здійснюється відповідно основних положень психодинамічної теорії, в якості репрезентантів використовується: комплекс тематичних психорисунків, неавторські рисунки, предметні моделі, моделювання із каменів та ін. Засоби візуалізації опредмечено репрезентують психічний зміст, що зберігається під блоком опору та витіснення. Через символічну репрезентацію учасниками АСПП себе за допомогою предметних моделей, ліплення з тіста, використання метафоричних карток, вправи «Казки про власне життя» та ін. об'єктивується той зміст, що є закритим для усвідомлення.

Зasadничим є твердження Т. Яценко, що психіка здатна до перекодування в матеріалізовані форми зі збереженням (інваріантністю) інформаційних еквівалентів (сми́слів). Нелінійність процесу кодування психічної реальності в опредмечені форми виключає можливість прямого зчитування смислів (інформаційних еквівалентів), що стоюється семантики несвідомого [11].

У ході глибинної психокорекції вибір суб'єктом візуалізованих репрезентантів здійснюється спонтанно, на основі емоцій, асоціацій з певним образом, внутрішніх самовідчуттів. У пропозиції керівника групи «Презентувати власний емоційний стан», «Презентувати власну родину» та ін. не конкретизується ні спосіб виконання, ні результат. Емпіричне дослідження показало, що вибір респондентом опредмечених самопрезентантів ґрунтується на інтуїтивному відчутті аналогії, схожості, асоціативного порівняння власних переживань, якостей із певним предметом. Ці переживання неусвідомлено переносяться на опредмечені форми, абстрагуючись від первинної ситуації, яка уможливила їх виникнення. Зазначимо, що візуалізовані репрезентанти передають не стільки певний психічний зміст, а в більшій мірі глибинні смисли, емоційне ставлення суб'єкта, додаткові відтінки його висловлювань. Разом із тим, об'єктивація значущого для суб'єкта психічного змісту в спостережуваній площині не вирішує проблему розширення рефлексивного мислення. Полізначність, смислова багатшаровість символу визначає необхідність розкриття його індивідуальної семантики. Пізнання індивідуальної семантики візуалізованих репрезентантів потребує встановлення зв'язку з тим психологічним змістом, який узагальнено подано в образі. Це відбувається в процесі діалогічної взаємодії психолога з респондентом. Саме діалог в єдності з інтерпретацією, яка спирається на розуміння архетипної символіки візуалізованих презентантів, відкриває для особи перспективи самопізнання.

Повертаючись до механізмів, що унеможливають безпосереднє пізнання змісту несвідомого, зупинимось на механізмі психологічного захисту.

Детальне вивчення феномен психологічного захисту отримав в глибинній психології. З. Фрейд використовував поняття «захисту» для психологічного пояснення істерії, фобій,

нав'язливих уявлень та галюцинаторних психозів [9]. У «Словнику-довіднику з психоаналізу» подано таке визначення психологічного захисту: «Захист – свідомо або несвідомо діяльність людини, що передбачає збереження її життя та забезпечує таке розв'язання внутрішньо-психічних конфліктів, яке внаслідок зовнішніх обставин та внутрішніх прагнень виявляється прийнятним для неї» [6, с. 180]. Психологічні захисти, дія яких спрямована на збереження цілісності «Я», маскують внутрішнє протиріччя породжуючи викривлення у відображенні дійсності [11; 12].

З позицій психодинамічного підходу психологічні захисти розглядаються в системній організації (базові і ситуативні). Ситуативні захисти, які асимілюють зазначені класичним психоаналізом захисні механізми (раціоналізація, проєкція, заперечення тощо), забезпечують маскування глибинних (інфантильних) інтересів Я і визначають адаптацію суб'єкта до соціуму. Базальні захисти визначають спрямованість активності суб'єкта на реалізацію глибинних (інфантильних) цінностей. Ці форми захисту диференціюють їх специфічне функціональне навантаження, автономне для кожного з них, за постійного їх взаємозв'язку [12].

У контексті розвитку рефлексивного мислення важливого значення набувають базальні форми захисту, на пізнання яких орієнтована глибинна психокорекція за методом АСПП. У зв'язку із цим в групі АСПП створюються умови для зниження ситуативних форм захистів та забезпечення психологічної захищеності її учасників. Цьому сприяють спеціальні принципи організації групового процесу за методом АСПП, як то: принцип «тут і тепер», добровільність, прийняття один одного, такими якими є; уникнення критики, оцінних суджень із використанням моральних та соціальних критеріїв та ін. Вищезазначені принципи нівелюють зовнішню детермінованість ситуативних захистів і створюють передумови для пізнання глибинних детермінант формування захисної системи суб'єкта [12].

Проведення психокорекційної роботи за методом АСПП дозволило дослідити зв'язок рефлексивного мислення із базальними формами захисту. Базальні захисти розглядають як внутрішньо зумовлене структурне утворення психіки, якому властива системність функціональних виявів, що виражається в «логіці несвідомого» [12].

Базальні форми захисту утворюються позадовісно, що унеможлиблює їх самостійну рефлексію та аналіз суб'єктом. Глибинно-психологічне пізнання базальних форм захисту сприяє усвідомленню суб'єктом внутрішнього протиріччя (особистісної проблеми), що зумовлена порушенням балансу між тенденцією «до життя» та тенденцією «до психологічної смерті». Т.С. Яценко зазначає, що особистісна проблема полягає в тому, що в життєвій активності суб'єкта починає домінувати тенденція «до психологічної смерті» [11; 12].

Попри те, що тенденція «до психологічної смерті» суперечить життєстверджувальній тенденції «до життя», вони співіснують в психічній активності людини, зумовлюючи внутрішню дезінтеграцію психіки. Мортідні вияви маскуються захисною системою, когнітивною основою якої

є умовні цінності, що формуються в інфантильний період життя людини під впливом цінностей значимих дорослих і є засобом захисної аргументації причин власних дій відповідно до соціальних норм і правил. Складність рефлексії особистісної проблеми зумовлена тим, що тенденція «до життя» і «тенденція до психологічної смерті» тісно переплетені між собою. Їх демаркація передбачає розкриття глибинного смислу (семантики) спонтанної активності особи у процесі діалогічної взаємодії психолога з респондентом.

Проблемність, як психологічна умова породження мислення, зумовлена глибинно-корекційним процесом, в ході якого об'єктивуються протиріччя в емпіричному матеріалі його учасників, що робить їх доступним для аналізу та рефлексії. Аналіз емпіричного матеріалу засвідчує, що внутрішня суперечливість психіки знаходить вияв у загальних протиріччях, які, попри їх індивідуально-неповторні вияви, є стереотипними наслідками едіпальної залежності. Такими протиріччями є протиріччя між: мотивацією досягнень і мотивацією уникнення невдачі; залежність від батьків і водночас прагнення сепаруватися від них; відчуження батьків та ідентифікація з ними; амбівалентність ідентифікації; дезінтеграція інтелектуальної та особистісної сфер; почуття меншовартості та ідеалізація «Я».

Пізнати базальні форми захисту в одноактній поведінці не можна. Їх вияв здійснюється на основі повздовжнього аналізу та узагальнення в емпіричному матеріалі респондента. Звернення до інфантильних періодів життя в ході глибинної психокорекції здійснюється в тій мірі, наскільки це є необхідним для з'ясування витоків утворення захисних тенденцій, що сприяє розширенню усвідомлення суб'єктом мотивів власних дій. Усвідомлення негативних переживань інфантильного

минулого сприяє зниженню їх енергетичної дієвості в активності суб'єкта та компенсаторно-захисних способів подолання фруструючих ситуацій. Це сприяє опануванню людиною більш адаптивними способами розв'язання проблемних ситуацій, які ґрунтуються на їх всебічному аналізі та реалістичній оцінці.

Висновки. Матеріал даної статті, що ґрунтується на результатах глибинної психокорекції, розкриває психологічні особливості розвитку рефлексивного мислення, однією із яких є необхідність застосування візуалізованих репрезентантів. При цьому зазначимо, що візуалізована репрезентація є лише необхідною передумовою розвитку рефлексивного мислення. Сприяючи об'єктивуванню змісту цілісної психіки в невід'ємності сфер свідомого і несвідомого візуалізовані репрезентанти власне по собі не визначають розвиток рефлексивного мислення. Адже зміст несвідомого є зашифрованим і виражається символічно, а його пізнання передбачає інтерпретацію метафорично-образних форм вияву глибинних смислів. Можливість останнього забезпечує діалогічна взаємодія психолога з респондентом. Встановлено зв'язок рефлексивного мислення з психологічними захистами в їх системній організації (базові і ситуативні). Цей зв'язок полягає в існуванні залежності розвитку рефлексивного мислення, з одного боку, від зниження ситуативних захистів, а з іншого – від пізнання базальних форм захисту, що здійснюється відповідно до законів позитивної дезінтеграції і вторинної інтеграції психіки на більш високому рівні розвитку. Це сприяє розширенню усвідомлення власної активності та її глибинно-психологічних мотивів, нівелюванню когнітивних викривлень, перш за все, самоусвідомлення та рефлексії.

Список літератури:

1. Алексеев Н.Г. Проектирование и рефлексивное мышление / Н.Г. Алексеев // Журнал «Развитие личности» – № 2, 2002 год. [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/5260>
2. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Словарь конфликтолога: [3-е изд., испр. и доп.] / А.Я. Анцупов, А.И. Шипилов. – М.: Эксмо, 2010. – 990 с.
3. Давыдов В.В. Виды обобщения в обучении (логико-психологические проблемы построения учебных предметов) / В.В. Давыдов – М.: Педагогика, 1972. – 424 с.
4. Дубровский В.И. Информационный подход к проблеме бессознательного / В.И. Дубровский // Бессознательное: природа, функции, методы исследования / [под общ. ред. А.С. Прагнишвили, А.Е. Шерозия, Ф.В. Бассина] – Тбилиси: Изд-во «Мецниереба», 1978. – Т. 3. – С. 68-77.
5. История философии. Энциклопедия / [составитель и главный научный редактор А.А. Грицанов]: [Электронный ресурс] – Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом. 2002. – <http://psylib.kiev.ua/>.
6. Лейбин В.М. Словарь-справочник по психоанализу / В.М. Лейбин. – СПб.: Питер, 2001. – 688 с. – (Серия «Золотой фонд психотерапии»).
7. Семёнов И.Н. Проблемы рефлексивной психологии решения творческих задач / И.Н. Семенов – М.: НИИ-ОПП АПН СССР, 1990. – 215 с.
8. Семенов И.Н., Степанов С.Ю. Рефлексивная психология и педагогика творческого мышления / И.Н. Семенов, С.Ю. Степанов – Запорожье: ЗГУ, 1992. – 224 с.
9. Фрейд З. Психология бессознательного: [сб. произведений] / З. Фрейд / [сост., науч. ред., авт. вступ. ст. М.Г. Ярошевский] – М.: Просвещение, 1989. – 448 с.
10. Щедровицкий Г.П. Мышление – Понимание – Рефлексия / Г.П. Щедровицкий. – М.: Наследие ММК, 2005. – 800 с.
11. Яценко Т.С., Галушко Л.Я., Сіденко Ю.О., Біла О.А. Глибинне пізнання психіки з використанням візуалізованої репрезентації суб'єкта: [Електронний ресурс] / Т.С. Яценко, Л.Я. Галушко, Ю.О. Сіденко, О.А. Біла // «Технології розвитку інтелекту». – Т.2. – № 5(16). http://www.psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/current (1 да).
12. Яценко Т.С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання: [навч. посібник] / Т.С. Яценко. – К.: Вища шк., 2004. – 679 с. – (Навчальне видання).

Дметерко Н.В.

Государственное высшее учебное заведение
«Донбасский государственный педагогический университет»

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ РЕФЛЕКСИВНОГО МЫШЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА В ПРОЦЕССЕ ГЛУБИННОЙ ПСИХОКОРРЕКЦИИ

Аннотация

В статье представлено изучение психологических особенностей развития рефлексивного мышления в процессе глубинной психокоррекции по методу активного социально-психологического познания (АСПП). Одним из центральных при исследовании рефлексивного мышления является положение о целостности психики в единстве и автономии сфер сознательного и бессознательного. Развитие рефлексивного мышления рассмотрено во взаимосвязи с самопознанием, предпосылкой которого является визуализированная репрезентация. Содержание статьи раскрывает связь рефлексивного мышления с психологическими защитами в их системной организации (базовые и ситуативные). Эта связь заключается в существовании зависимости развития рефлексивного мышления от познания базальных форм защиты.

Ключевые слова: рефлексивное мышление, психологические защиты, ситуативные и базальные защиты, глубинная психокоррекция, визуализированная репрезентация.

Dmeterko N.V.

State Higher Educational Institution
«Donbas State Teachers' Training University»

PSYCHOLOGICAL FEATURES TO DEVELOPMENT OF A PERSON'S REFLEXIVE THINKING IN THE PROCESS OF DEEP PSYCHOLOGICAL CORRECTION

Summary

The article represents the findings psychological features to development of a person's reflexive thinking in the process of deep psychological correction, using active social-psychological cognition method. One of the focal points of studying reflexive thinking is an assumption about wholeness of psyche and autonomy of spheres of conscious, subconscious and unconscious. Development of reflexive thinking is considered in a connection with self-actualization, to which visualized representation is prerequisite. The findings reveal holistic approach to relationship of reflexive thinking with psychological defense (both basal and situational). This relationship means dependence of reflexive thinking development on exploring basal forms of defense.

Keywords: reflexive thinking, psychological defense, situational and basal defense, deep psychological correction, visualized representation.